
A mosoly forradalma a XVIII. századi Párizsban

Meghökkenítő témaválasztás: a mosoly története. Van a mosolynak története? És van szerepe a történelemben a mosolynak? A szerző a mosolyt a XVIII. századi Párizs kulturális termékének fogja fel, és bemutatja társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális és gyógyászati összefüggéseit. *Colin Jones* professzor (Queen Mary University of London, Történeti Tanszék, a Brit Akadémia ösztöndíjasa, a Royal Historical Society volt elnöke) számos könyvet írt a francia történelemről: *The Medical World of Early Modern France*, 1997, *The Great Nation: France from Louis XV to Napoleon*, 2002, és *Paris: Biography of a City*, 2004.

1787-ben a Párizsi Szalonban Madame Vigée Le Brun kiállította az ön-arcképét, melyen az ölében tartja kislányát és miközben mosolyog, kilátszik a foga. A kép botrányt okozott: művészek, műélvezők elítélték mondván, nem való a fogat mutogatni. Ez a festett mosoly indította el a mosoly forradalmát. Tiltakozást jelentett az ancien régime-mel szemben, és úgy vélték, a mosoly megmutatja az egyén jellemét. A nevetés lehetetlen lett volna a fogászat fejlődése nélkül. A XVIII. századi párizsi fogászat világhírű volt. Kérdés, mi a mosoly, és az a jobb portré, amely élethű, vagy az, amelyen a művész elkapta a modell karakterét? A mosolyt fiziológiai szempontból az arc és a szem közelében lévő két izom mozgása hozza létre. A jelenséget az 1862-ben leíró fiziológusról Duchenne-mosolynak nevezik. Nevetni 4-6 hónapos korukban tudnak a csecsemők. A vidámságot a csimpánzok és a kutyák is ki tudják fejezni az arcukkal, állapította meg *Darwin* 1872-ben, megcáfolva vele Arisztotelész és Rabelais tételét, miszerint a nevetés különbözteti meg az állatokat az embertől. A mosoly és a nevetés az emberi kommunikáció egy fajtája, megelőzte a nyelv kialakulását.

A mosoly és a vicSORÍTÁS között az érzelmek sokaságát ki tudjuk az arcunkkal fejezni: a mosoly ijeszthet, figyelmeztethet, védhet, elriaszthat, de elősegítheti az együttműködést, az összetartozást, enyhítheti a feszültséget. Közösségi jelenség. Viszonzást vált ki, olykor szinte járványos méretekből. Az a hollywoodi mondás, hogy „mosolyogj, és a világ együtt mosolyog

veled”, ösidők óta érvényes. Sokféle megnyilvánulása inkább tanult, semmint biológiailag meghatározott jelenség. A mosoly kulturális üzenete társadalmanként más-más. Ezért érdemes megvizsgálni, hogy a XVIII. századi francia kultúrában mi volt a jelentősége akkor és ott a mosolynak. 1700 körül csukott szájjal mosolyogtak az emberek, a század végén viszont elkezdődött a mosoly forradalma. Mi történt időközben?

A fogak ancien régime-je

Hyacinthe Rigaud XIV. Lajost ábrázoló festményén (1701) a király teljes uralkodói pompában, kevély testtartással áll azt sugallva, hogy a francia monarchia időtlen időkig fennmarad. A festő megszépítette a valóságot: a király lábikrái izmosak, a piros sarkú cipő magasabbnak mutatja, és a paróka eltakarja a kopaszágát. Üres orcája és ráncos szája azonban elárulja, hogy a királynak nincs foga. Az ancien régime-ben a legtöbb negyven éves ember fogatlan volt. Ennek oka gyermekkori alultápláltság, háború, rossz termés, betegségek lehettek. A foghiányos emberek nem tudtak tisztán beszélni, a megrágtatlan étel emésztési problémát okozott. A fogfájásra nemigen volt orvosság, csak a foghúzás. XIV. Lajos és alattvalói be voltak zárva a fogak ancien régime-jébe.

XIV. Lajos fogatlan, mosolytalan szája a biológia bosszúja volt az időtlenség kellékeiben feszítő uralkodóval szemben. A Napkirályt a spanyol örökösödési háború idején (1701-14) már nem Nagynak, hanem Fogatlan Lajosnak nevezték. A király épp úgy védtelen volt a fogfájással szemben, mint a legszegényebbek. Pedig vagy 80 orvos, sebész, patikus örködött a király egészsége fölött. Az első orvos vigyázott az étrendjére, a szájjapolására (öblítés vízzel és a fog dörzsölése egy szövetdarabbal). Fájós fogát kakukkfű- és szegfűszeg-párlattal, mézzel mosták, de elfogadták, hogy az öregedés a fogak elvesztésével jár. *Galenus* nyomán úgy hitték, a betegséget a testnedvek és valamelyik életfontosságú szerv túlhevülése okozza. Csak egyetlen udvaronc vette észre, hogy a király túl sok édességet eszik, de hiába szólt.

A király jobb felső fogait Antoine Daquin első orvos húzta ki 1685-ben, de egy darabot kiszakított a szájpadról is. Emiatt az ital a király orrán ömlött ki. Az első sebész égetéssel gyógyította össze a lyuk széleit. Az izzó vas iszonyú fájdalmat okozott, de hosszas gyógyulás után a lyuk eltűnt, és Lajos ismét tudott rendesen enni, inni. A király bátran viselte a szenvedést. Abban az időben vagy kihúzták a fájós fogat, vagy csirkeháját, nyúlvelőt és mézet tettek rá, forró törölközőt szorítottak rá, de próbálkoztak szárított

varangyos békaporral is. A foghúzók vásárokon, utcasarkokon „rendeltek”. Rabelais illetlen, humoros stílusban írt róluk. Egyes foghúzók valóságos cirkuszi mutatványt adtak elő, lóhátról húztak fogat egy kard hegyével, vagy egyik kezükkel húztak, a másikkal pisztolyból lőttek. Ferranti például rabszolganők és hegedűszo mellett két ujjal húzta ki a legmakacsabb rágófogat is. Ők már inkább a *commedie dell'arte* szereplői voltak.

Idővel az orvosi tevékenység a Párizsi Orvosi Fakultás, majd 1667-től a rendőr-altábornagy (!) felügyelete alá került. A régóta praktizáló udvari fogásztól már nem követelték meg a hosszú orvosi szak elvégzését. Az udvar 1683 után Versailles-ban telepedett le. Ekkor 97 iparágat ismertek el, köztük az *opérateurs pour les dents*-eket. Közvetlenül a királytól is lehetett privilégiumot kérni a praktizálásra. Ferranti és más mutatványosok a Pont-Neuf-ön telepedtek le, és árultak szemüveget, gyógyírt, arcfehéritő szert, műlábat, ránceltüntető krémeket. Két másik nevezetes alak volt Tabarin és Mondor, akik foghúzás közben pajzán kérdésekkel szórakoztatták a közönséget. Ezeket a figurákat az elit és a nép egyaránt befogadta, a Pont-Neuf jókedvét mindenki élvezte. Utcasarki halandzsájkukat, a foghúzás jelenetét pamfletekben, és a hídra véselt rajzokban is megörökítették.

A fogatlan szájak miatt a közéletben ritka volt a mosoly. A rabelais-i harsány nevetést mérsékeltek. Erről a legékeesszólóbban *Castiglione* ír (II Libro de cortegiano (1528), franciául 1537). Csak a nép nevet megvadult kutya módjára, írta. *Laurent Joubert* tanult orvos azt hangoztatta, hogy a nevetésnek a bünt kell támadnia (1579), egyébként pedig a hangos hahota a disznóröfögéshez és a szamárorordításhoz hasonlít. A XVII. századi orvosok szerint a heves nevetés halált is okozhat. *Adrien de Montluc de Cramail* 1630-ban azt írta, hogy a nők nyitott szája más testnyílásukra emlékeztet. A nevetést *Descartes* a gyűlölet megnyilvánulásának tartotta (1649), *Hobbes* pedig úgy vélte, a nevetés a gúny szülötte (1640). A kora újkori skolasztikusok a visszafogott nevetést tartották illendőnek, mint ahogyan *Erasmus* (*De civilitate morum puerilium*, 1530) és *de La Salle* is (*Les Régles de la bienséance et de la civilité chrétienne*, 1703). Erasmus szerint „óriásira nyitni a száját, megmutatni az összes fogat... így a kutya nevet”.

Az udvariasság szabályait a XVII. század vége felé az egyház és állam is fontosnak tekintette. Tiltották például az orr, fül piszkálását, a szem dörzsölését, a körömrágást, a fog piszkálását, hogy csak néhányat említsünk a szerző keresetlen szavakkal leírt illetlenségei közül. A tridenti zsinat előestéjén a Katolikus Egyház fellépett a hedonisztikus viselkedés ellen. Elítélte a plebejus szórakozásokat, a karnevált, a bolondfesztyvált, mondván, ezek a

pogány múlt veszélyes maradványai. Loyolai Ignác azt hirdette: Ne nevesse-tek! Egyedül a szellemi ellenfél rovására volt szabad nevetni. A reformáció és az ellenreformáció tele volt örömtelen gúnyolódással. *Jean-Baptiste Thiers* (Értekezés a szórakozásról, 1686) szerint az istenes ember csak szerény tréfálkozásban vehet részt. *Bossuet* püspök, XIV. Lajos bizalmasa, minden vidám megnyilvánulást elítél (Maximes et réflexions sur la comédie, 1694). A viccelődés nem méltó a királyhoz, hiszen Jézus sem nevetett soha – jelentette ki. *Richelieu* bíboros azt tartotta, a jó kormány nagyokat hallgat. Az abszolút monarchia ragaszkodott a csukott száj politikai kultúrájához. XIV. Lajos fiatal korában még táncolt, nevetett, később elkomorodott. IV. Henrikől eltérően, a Napkirály nem tartott udvari bolondot, a nevetés nem tartozott az időtöltései közé. Az udvar légköre egyre komorabb lett, mert a király szeretője, Madame de Maintenon – maga épp olyan fogatlan, mint a király – a világi szórakozásokat kerülő nő volt.

A király példája mindenben nagy hatással volt az udvarbeliekre. Amikor Lajost végbél-fisztula miatt megoperálták, 30 udvaronc kért volna hasonló műtétet, és fel voltak háborodva, amikor az orvos közölte, nincs szükségük operációra. Hogyne utánozták volna a hű udvaroncok uruk arcmimikáját, a zárt ajkakat és a visszafogott mosolyt! Castiglione mellett *Antoine Courtin* adott tanácsokat a „honnete homme”, az előkelő ember viselkedéséhez (Nouveau Traité de la civilité, 1679). A mozdulatlan arc egyébként is praktikus volt: nem árulta el az érzelmeket a riválisoknak, és a fehéritő arckrém fémtartalma nem jutott be a fogakhoz. A fogak alakjából a személy tulajdonságaira is következtettek: a hosszú fog a nagyevőt, az éles fog a buja személyt jelezte. *La Rochefoucauld* úgy vélte, kevés dolog van az életben, amin nevetni érdemes. A hatalmi harcok, az állásokért tülekedés valóban nem adtak okot a jókedvre. A híres levélíró, *Madame de Sévigné* nem törődött az udvari etikettel, jókedvű kacagása utca hosszat hallatszott.

Az érzékenység mosolya

A régensi korszakban már kevésbé volt nyomasztó a hangulat, ahogy *Watteau* rajzain is látható (Nyolc női tanulmányfej, 1716). A párizsi polgárság körében divattá vált az érzelmek kifejezése, a mosolygás. Fülöp régensherceg Párizsba költözött, és szabadjára engedte az erkölcsöt, a szellemi nyíltságot, a nevetést, humort, merészséget. A gyermekkirály, XV. Lajos népszerű lett. Utópiák és tervek születtek. A skót *John Law* a gyarmatosítás felé irányította a franciák figyelmét, *Saint-Pierre abbé* a képviseleti kormányzatról, a világbékéről, és egy új, fonetikus nyelvről beszélt. *Marivaux*

szabad szellemű darabjai, cikkei, *Voltaire* briliáns tehetsége, *Montesquieu* A törvények szelleme (1748) és a Perzsa levelek (1721) című munkái felpezsdítették a szellemi életet. A sajtó szabadon működött. *Shaftesbury* grófja olyan társadalomról írt, amelyet nem szomorít el sem az eredeti bűn gondolata, sem *Hobbes* brutálisan önző dzsungele, hanem a jóindulat vezet.

A régensi kor hedonista, optimista ideje 1722-ben, Orleans-i Fülöp halálával véget ért. Ekkorra John Law híres pénzügyi rendszere csődbe jutott, és hatalmas válságot okozott; *Watteau* fiatalon meghalt; *Saint-Pierre* abbét bolondnak tartották; *Marivaux* tönkrement; a tiszteletlen *Voltaire*-nek el kellett menekülnie Angliába; és a régensi idő szexuális könnyedségét már nem szerette a közönség. XV. Lajos visszaköltözött Versailles-ba, és beállított a ceremóniák közé. Az udvarképesség követelményét *Mme de Pompadour*hoz és *Mme du Barry*hoz igazították. XV. Lajos letörölte az arckórról a mosolyt.

Az udvar ízlésének irányítója *Charles Le Brun* volt. Az Előadás az arcki-fejezésről című munkájában (1668) *Descartes* nyomán ő is úgy vélte, a lélek a tobozmirigyben rejtőzik, a gondolatok innen kerülnek az agyhoz, s onnan az arcizmokhoz. Arc-tanulmányain a nevetés keserű, megvető. Ekkor *Mona Lisa* halvány mosolyú portréját tekintették kellemesnek. A szegényeket, fogyatékosokat ábrázolták kilátszó fogakkal, például *Ribera*: Tuskólábú fiú, *La Tour*: Verekedés a vándormuzsikusok között, *Velázquez*: Az udvaribolond. A részek és a gyerekek is teli szájjal nevetnek *Steen*, *Hals* és *Hogarth* alkotásain. *Rubens*nek széles szájjal nevető *Demokritosz*-képe és *Rembrandt* nevető önarcképei kivételek.

XV. Lajos idejében vált szokássá mások előtt sírni. A nagy könnyes el-érzékenyülés *La Motte Ines de Castro* című darabjában következett be a színházban. A hősnő két gyermekével együtt könyörög a portugál királynak, ne kényszerítse rá, hogy a szeretője legyen. Az előadáson az összes szereplő és az egész közönség zokogott. Ezután miniszterek, hercegek özönlöttek a színházba, hogy nyíltan megkönnyezhessék a történetet. Divatosak lettek a „könnyes komédiák” (*comédie larmoyante*), *Nivelle de La Chaussée* darabjai. A műfaj lényege valami erkölcsi dilemma volt, ami bőséges könnyontásra adott alkalmat.

Párizs függetlenítette magát Versailles-tól, és saját önálló ízlésének és értékeinek hódolt. A következő időket a könnyeken átszűrődő mosoly, „a lélek mosolya” (*Voltaire*) jellemezte. A könnyes el-érzékenyülés terjedéséhez hozzájárultak az 1740–50-es években *Samuel Richardson* franciául is megjelent regényei, a *Pamela*, a *Clarissza* és a *Sir Charles Grandison*. *Rousseau* ezek hatására írta meg az Új Héloise-t (1761). Morális tanításuk

egy-egy fiatal nő szerencsétlen életéből bontakozott ki, akit az olvasók megsirathattak.¹

John Locke és követői az érzékek szerepét hangsúlyozták. Ez az „érzékelési filozófia” háttérbe szorította Descartes fiziológiáját, a lelket immár anyagtalannak tekintették, amely képes együtt érezni másokkal. Az érzékenység nem felsőbbrendűséget, hanem testvéri érzést, belső jószágot jelzett. Az érzékenység kultusza életre hívta a filantrópiát. Ez különbözött a saját lelki üdvösségért gyakorolt keresztény jótékonykodástól, mert célja a jobb emberi élet megteremtése volt. Clarissa mosolya bájos, testvéries, Julie haldoklása közben is „mosoly volt a szájakon és könnyek a szemekben.” A könny és a mosoly ragályos volt. Voltaire finom „lélek mosolyát” kezdte felváltani az érzékenységnek újfajta, nyitott szájú mosolya. *Greuze* festményein ilyenekkel találkozunk. A könnyes, érzelmes változást fejezte ki Descartes híres mottójának *Mercier*-féle változata: Fleo, ergo sum (69.).

A nyílt mosolygás elhozta a fogorvosok idejét. Az 1700-as évek első felében a Pont-Neufön Le Grand Thomas minden járókelőnek felajánlotta, hogy kihúzza a fogát. Hatalmas termetű figura volt, vörös kabáttal, pávatollas kalappal, a mellén arany nap-medállal. Egy ekhós szekéren „rendelt”, és trombitával hívogatta az arra járókat. Jó sarlatánhoz illően, gyógyszereket is árult. Bikaerejével a legmakacsabb fogat is ki tudta húzni, legfeljebb a foggal együtt felemelte az egész pácienszt. Versek és színdarabok születtek róla. Kövér Tamás a Dauphin születése alkalmából két hétig ingyen húzott fogat. Egy ismeretlen költő szerint halála után a pokolba jutott, mert túl kövér volt, hogy a mennybe vezető létrán feljusson. Kifizetődő lehetett a foghúzás, a holmija között 54 ezer livres aranyat találtak.

Ugyanebben az időben egy más fajta fogorvoslás is kezdetét vette Párizsban: *Pierre Fauchard* tudományos megbízhatóságra és megelőzésre törekedett. A Szajna bal partján „rendelt”. A *Le Chirurgien-dentiste* című kétkötetes munkája (1728) volt az első modern fogászati könyv. Leleplezte az olyan kóklereket, akik egy felbérelt csalo szájából előre bekészített fogat emeltek ki. *Pierre Dionis* szintén tiltakozott a szélhámósok működése ellen. 1668-ban a Párizsi Orvosi Fakultástól függetlenítették a sebészeket, és 1731-ben XV. Lajos Sebészeti Akadémiát létesített. Megkülönböztették a „hosszú taláros” akadémiai sebészeket a „rövid taláros” képzetlen borbélyoktól. Ez utóbbiak

1 „Az érzelemkultusz ... következményeként ... áttörték azokat a korlátokat, melyeket a tizenhetedik és tizennyolcadik század merev konvenciói állítottak az emberek közé.” „A „Gefühl”, az érzés magához ragadta az uralmat az élet minden területe fölött”. Az érzelmeknek szabad folyást engedtek, „Sími illik akkor is, ha levelet kapsz, sími illik akkor is, ha egy könyvet ütsz fel,... az egyetemes könnyhullatás kora ez” Egon Friedel: Az újkori kultúra története IV. Holnap Kiadó, Bp., 1992. 100–101. o.

egy céhbe kerültek a parókakészítőkkel. Idővel a sebészet fogászat, szemészet, epe- és vesekő szakágakra bomlott. Az új fogászoknak csak a saját szakágukból kellett vizsgát tenniük a párizsi sebészceh tagjai előtt. Az elnevezésük „expert pour les dents” lett.

A fogászati tudomány sikere részben a felvilágosodás szellemi légkörének tulajdonítható. Ekkor léptek fel *Voltaire*, *Montesquieu*, *Galilei*, *Harvey*, *Newton*. Bízta benne, hogy tudás révén javíthatóak a társadalom körülményei. Optimisták, mosolygósak voltak. A filozófusok vidám harcot vívtak a babona, türelmetlenség és tudatlanság ellen. „Veszem magamnak a szabadságot, hogy mindenből tréfát űzzek és mindenben nevessek” – mondta Voltaire (89). *Shaftesbury* úgy vélte, ha az emberek barátságosak egymáshoz, megteremthető a civilizáció. *D’Holbach* vidámnak, aktívna, és barátságosnak látta a párizsiakat. 1750-től Párizs valóban a nevetés városa lett. A franciák vidámsága feltűnt az angoloknak, svájciaknak is.

Versailles-ban a diadalmas párizsi mosolynak nem volt helye. Ott még mindig a hierarchia, az érzelmentes merev arc és a távolságtartás volt szokásban. Párizsban kezet ráztak, megcsókolták egymást az emberek, ezzel letörték a társadalmi távolságokat. Önkéntes baráti csoportok jöttek létre. Az előkelő asszonyok szalonjaiban, a kávéházakban, a szabadkőműves páholyokban izgalmas beszélgetések folytak, a parkokban, színházakban, bárókban mosoly, jó humor, és udvariasság uralkodott. A társadalmi érintkezésnek ezek az új formái összefüggtek a párizsi életbe betört üzleti szellemmel. Fellendült a vásárlás, szokássá vált a kávé, tea, cukor, csokoládé fogyasztása, és a dohányzás. Az alsóbb osztályok is öltözködtek, már nemigen lehetett megkülönböztetni a hercegnőt a fejőlánytól. A nők megjelentek a nyilvánosság előtt. A kávéházakban a főnemesek középosztálybeliekkel vitatkoztak. A társadalmi keveredést elősegítették *Antoine Courtin* és *de La Salle* viselkedéstan könyvei. A nemesség utánozni próbálta az új modort, de olykor erőltetett petit-maitre lett belőle. A „szépség mosolya” megteremtette az erkölcsi egyenlőséget az egyének között. Az udvarias párizsi mosoly már nemzeti vonás lett.

Galiani abbé, nápolyi követ Madame d’Épinay párizsi szalonjának sziporkázó szellemességű alakja fiatalon elvesztette az összes fogát, majd egy párizsi fogásztól műfogsort kapott, és újra részt vehetett a felvilágosodás szabad vitáiban. A történet nem kivételes. A XVIII. század vége felé Pierre Fauchard tanítványai már híresek voltak az egész világon. Mária Terézia párizsi fogorvost hívott Maria Antoinette-hez, és George Washington és Casanova is párizsi fogászokhoz fordult. Számos turista utazott a francia fővárosba, hogy kezeltesse a fogát. Mindenki szép foggal akart mosolyogni.

A fogászok egy része sebészként kapott teljes képzést, másik része felügyelet alatt gyakorolta be a szakmát. A komédiások ideje lejárt, a párizsi fogászok tiszteletet vívtak ki maguknak azzal, hogy a hibás kezeléseket mindig bejelentették, és híres, anatómiához értő sebészek ellenőrizték őket. Fauchard tanítványai megtalálhatóak voltak a spanyol, itáliai, holland, német fogászok között is, az angoloknál kevésbé. Fauchard és Dionis elárulták szakmai titkaikat, leírták a fog- és szájbetegségeket, Fauchard 103féle betegségről számolt be. Míg a foghúzó a fájdalom gyors megszüntetését ígérték, Fauchard és kollégái a fog megtartására törekedtek. Fauchard azt tanácsolta, öblítéssel (erre jó a saját vizelet is!), dörzsöléssel, fogpiszkálóval naponta meg kell tisztítani a fogat. A fogászok igyekeztek kellemes környezettel várni pácienseiket: képek a falon, lovak az istállóban, könyvtár, borospince, narancsliget stb. A testnedvek helyett az idegrendszer felé fordultak, és igyekeztek kíméletesen bánni az érzékeny idegekkel. Ferranti idején a foghúzó még az erejére volt büszke, most a „könnyű és ügyes kezű” fogorvos lett híres. A foghúzást már nem a nyilvánosság előtt végezték, és nem szorították le a páciens fejét az orvos térde, vagy a hónalja alá. Biztosították a beteg méltóságát, kényelmét. A pácienseket a város leggazdagabb negyedéből toborozták, a Rue Saint-Honoré közeléből, a Louvre-palota északi oldaláról. Ez volt az elit vásárló negyede, a divat központja, itt voltak a pénzügyi szektor új luxus palotái. Tudomány, ugyanakkor piaci árucikk lett a foggyógyítás. Összefonódott a felvilágosodás boldogságkeresése és a modern üzlet.

A fogfájás a XVIII. század komoly betegsége volt. A sok elfogyasztott édesség és a dohányzás már széles tömegeket érintett. A temetők korabeli leletei bizonyítják, hogy soha nem volt annyira rossz a fogak állapota, mint ekkor. A foghiányos, beesett, eltorzult arcú ember kiszorult a társadalomból. Az utcai foghúzókat ezt hangsúlyozva harsányan hirdették magukat, a szakképzett fogászok pedig nyomtatás révén toboroztak pácienseket. A szakmai tevékenységből árucikk lett. Két híres hirdető működött ekkor Franciaországban: az Affiches de Paris és az Affiches de province. Ezen a virtuális piacon összekapcsolták az egészséget és a szépséget. A szentimentális irodalom hasonló gondolatot hirdetett.

Ebben az időben találták fel a fogkefét, amely hamarosan a mindennapi toalett része lett. Sokféle szert árultak a fogtisztításhoz, fogfehérítéshez és a fogfájás enyhítésére is. Nagy mennyiségben adtak el rúzsokat, mert a piros ajkak mellett jobban érvényesültek a fehér fogak. Csak 1781-ben két millió tégely rúzs kelt el. A fogászok jövedelmének jelentős része ilyen cikkek eladásából származott. A Le Roy de La Faudigniere cég laboratóriumában

a tulajdonos halála után 5500 kis üvegcsét találtak. Egy másik fogász nagy mennyiségű vízilófogat halmozott fel, hogy azokból faragjon pótfogat. A szép mosolyú karriereket üzleti vállalkozások szolgálták.

A versailles-i királyi udvarra nem hatott Párizs. A divatos fogászat nem jutott el oda, megtartották a protokollt, a parókaviseletet, a sminkelést. XV. Lajos főleg az Ile-de-France környéki palotákban időzött Madame de Pompadour, később Madame du Barry társaságában. Az arisztokrácia bemenekült Párizsba. Az 1760-as években Winckelmann újjáélesztette a görög szobrok nyugodt, kifejezéstelen szépségét. Jacques-Louis David ekkor szintén neoklasszikus formákkal dolgozott, de 1789 után művészetét a köztársaság szolgálatába állította. 1719-ben Jean-Francois Caperon 30 ezer livre-ért megvette a királyi fogorvosi állást. Kitérte ugyan az uralkodó két fogát, mégis lakást, nemességet és birtokot kapott. Utódai már 120 ezer livre-t fizettek az udvari fogász állásért. A király példájára az arisztokrácia is sebész-fogászt fogadott családjá mellé. A szerző elmond néhány érdekes epizódot a királyi család és az elit tagjainak fogászati eseményeiből.

A XVIII. század végén Párizs a mosoly forradalmában élt, amikor 1789 nagy forradalma már egészen közel volt. XVI. Lajos kénytelen volt összehívni az États Généraux-t, a párizsiak azonban nem ezzel törődtek; Mesmer egészség-terápiája, Le Brun művész és Dubois szájszobrász alakja foglalkoztatta őket. Madame Le Brun „Vénusz-mosolya” megosztotta a közönséget. Sokan inkább *Quentin de La Tour* portréinak huncut mosolyát szerették, és önarkképét, amelyen demokritoszi grimasszal kineveti az udvari erkölcsöt. *Jean-Baptiste Greuze* zsánerképein érzelmeket kifejező, nyílt mosolyú arcok láthatók, ahogy a Sophie Arnould operaénekesnőről készített *La Tour*-rajzon, és a *Jean-Antoine Houdon*-szobron is. Mme Le Brun sokszor lefestette Marie-Antoinette-et, de mindig zárt szájjal. Egyetlen egyszer ábrázolta en chemise (ingben), sokkolta is vele a művészvilágot.

A Le Brun-portével győzött a mosoly, a természetesség. A közönség nagy gyönyörűséggel nézte a festményt; ezzel a közvélemény birtokba vette az ízlést. A festmény sikerét csak *Nicolas Dubois* találmánya, a porcelán műfogsor közelítette meg. Addig vízilófogat, ökor-, elefánt- és rozmárcsontot használtak, vagy fából faragtak fogat. A rögzítést rugóval próbálták megoldani, de a páciens vagy nehezen tudta csukva tartani a száját, vagy kilökte a rugó a műfogat. Próbálkoztak saját kihúzott és megtisztított fog visszaültetésével is. Javasoltak kutya-, bárány-, kecske- és páviánfogat erre a célra, de leginkább kórházból, harctérről halottakból szereztek be fogakat. Nevezetesek voltak a Waterloo-fogak, és az amerikai polgárháború halottainak fogai. Előfordult, hogy szegény ember fogát húzták ki, és ültették be

egy gazdag szájába. *Thomas Rowlandson* angol karikatúrista képén például egy kis londoni kéményseprő az áldozat (1787). *Dubois Alexis Duchateau* patikus segítségével kísérletezte ki a kemény porcelán pasztát, amelyhez az 1760-as években felfedezett kaolint használták. *Dubois* a sèvres-i porcelánmanufaktúra dolgozóinak tanácsára viaszmintát vett a páciens szájáról. Ezután megkapta az illetékes tudós orvosi hatóságok jóváhagyását a műfogsorára. Maga is ilyet viselt. Üzletét a királyi palotában nyitotta meg. Ott, ahol 1789. július 12-én *Camille Desmoulins* fegyverbe hívta a párizsiakat a várost körülzáró király ellen. Két nappal később leomlott a Bastille, s vele a Bourbon-monarchia.

A Bastille elfoglalása utáni napokban olyan spontán örömet lehetett látni a párizsiak arcán, mint még soha. Mindenki mosolygott, sírt örömeiben. Véget ért az isteni jogra hivatkozó abszolutizmus, a szuverenitás már nem a monarchát, hanem a nemzetet illette. Úgy tűnt, hogy a mosoly forradalma és a társadalmi-politikai forradalom egymást erősítő folyamat lesznek. Bár az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata nem tartalmaz utalást a boldogságra, mint az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, de a boldogság új eszméje megjelent Európában. A vidámság azonban hamarosan elmúlt. 1789 júniusában a Nemzetgyűlés határozatot hozott, hogy a viták közben tilos nevetni, a képviselőknek komolyan és méltósággal kell viselkedniük. A humor az *Actes des apotres* című újságban az ellenforradalmi propaganda eszközüvé vált. 1792-ben kitört a háború Franciaország és a kontinens országai között, ekkor már nem volt helye a szarkasztikus mosolynak sem. Amint a nemzetgyűlés megfosztotta XVI. Lajost a hatalmától (1792. augusztus 10.), első dolga volt bezárni az ellenforradalmi kiadókat, újságokat. A nevetést nem túrték meg, de a sansculotte-ok karikatúrái továbbra is gúnyolták az arisztokráciát. Az újságokban *Marat*, *Desmoulins* vezették be ezt a fajta gúnyolódást, és *Hébert* képviselte *Le Peer Duchesne* című lapjában. *Gorsas* a guillotine alatt is mosolygott. A „vesztőhely-mosoly” is politikai ellenállást fejezett ki. *Mme du Barry* kétségbeesetten rimánkodott a vérpadon, *Malesberes* nyugodtan, bátran ment a halálba. *Henri Sanson* hóhér tisztelettel szólt a sok-sok bátor vidéki magiszterről, akit ki kellett végeznie. *Sansont* a mosolyuk zavarta nagyon. Különösen megindító volt az asszonyok mosolya. *Charlotte Corday*, *Lucile Desmoulins* és a király *Erzsébet* nevű nővére sugárzó arccal hajtotta fejét a guillotine alá. A terror következtében a forradalmárok komolyságba merevedtek. *Robespierre*-t sosem látták mosolyogni, a grimaszait súlyos arcrángás okozta. *David* sem tudott mosolyogni egy ajakdaganat miatt. *Hébert* nagyon jól mulatott *Gorsas* haldoklásán, de a saját kivégzésén szánalmasan nyafogott. *Danton* a vérpad lépcsőin is ugratta kivégzésre váró társait.

Thermidor 9-dike, Robespierre és társainak kivégzése némi enyhülést hozott ebbe a könyörtelen politikai kultúrába. A terror meghátrált. A thermidori és a direktóriumi rendszer (1794-99) idején helyreállították a polgári társadalmat, és a gazdagok ünnepeltek. A mosolyhoz azonban nem tértek vissza, ellenforradalmi jelentést tulajdonítottak neki, és nem tekintették a politikai helyzethez illőnek. Napóleon idején az érzelmes mosoly szintén elfogadhatatlan volt.

1778-ban jelent meg *Johann Caspar Lavater* svájci lelkipásztor *Physiognomical Fragments* című munkája. A könyv számtalan kiadást ért meg. Lavater szerint a test szilárd részei, a fogak, a koponya csontjai többet mondanak a karakterről, mint a száj. Ezzel a mosoly forradalmának megszűnt a létjogosultsága. Lavater megmérte, összehasonlította a fej csontjait (craniometria), és lerajzolta őket. A koponyacsontok alakjából, méretéből erkölcsi és értelmi különbségekre következtetett. Erre épült *Peter Camper* és *Johann Blumenberg* fajtudománya, amelynek sötét árnyéka rávetült a XIX. és XX. századra. Az embereket faji típusokba osztották. A kaukázusi típust a sor elejére, az afrikait a végére sorolták. Lavater a nőket is alacsony rendűnek nyilvánította. Lavater determinált univerzumába nem illett bele sem a forradalom, sem a mosoly.

A mosoly forradalmán túl

Dubois de Chéman és Madame Le Brun a terror elől Londonba menekültek. A festőnőt ezért a franciák árulónak tartották. Dubois Párizsban manufaktúrát, majd Londonban, a Sohoban boltot nyitott. A francia emigránsokból és a hugenották leszármazottaiból nagy klientúrát épített ki. A napóleoni háborúk végén az emigránsok visszatértek Franciaországba, de a fogászok Londonban maradtak. 1816-ban Dubois 12 ezer fogsort adott el, utódai pedig félmillió fogsort exportáltak Párizsból, ahol továbbra is prosperált az üzletág.

Rowlandson gúnyos rajzokat készített a hamis frizurájú, hamis fogsorú fejekről. A mosolygó száj lassan grimasznak tűnt, és baljóslatú hangulatot keltett. A XVIII. század közepén született meg ugyanis Angliában az irodalmi gótika, a rémregény műfaja. Fő képviselője *Horace Walpole* volt. A *Gothic Story* (1764) című munkája őrző próza, izgalom és rémület, omladozó kastélyok, egzotikus helyek, földalatti folyosók, fullasztó és perverz szexualitás stb. Walpole mellett *William Beckford*, *Matthew Lewis* és *Anne Radcliffe* voltak a zsáner művelői. Ez a stílus megjelent a franciáknál is a melodrámban, és az érzékenység mosolyát vérfagyasztóvá változtatta (*Charles Nodier* és *Guilbert de Pixérécourt*). *Sade* márkí pornográf regé-

nyei fekete paródiái voltak Richardson és Rousseau érzelmes regényeinek. Sade azzal magyarázta a francia fekete regény keletkezését, hogy Párizsban a rettenetes valóság túltett a regényen. A melodráma és a gótikus roman noir alakította az 1794 utáni generációk hangulatát. Az emberek *Honoré-Jean Riouffle* Egy börtönlakó emlékei című könyvét olvasták, és arról vitatkoztak, vajon a levágott fejek arca mit fejezett ki. Ez már *Mary Shelley* rémregényének, a Frankensteinnek az előzménye. – Jones professzor egyéb borzalmakról is ír, és rámutat, hogy Madame Le Brun mosolyától hosszú volt az út a terror idején eltorzult szájakig.

A forradalom után már senki nem törődött az egészséges szájápolással. A párizsi fogászok nehéz anyagi helyzetbe kerültek. Az egyetemeken átszervezték az orvostudományt, de a fogászatnak nem volt benne hely. Bárki gyógyítási engedélyt vásárolhatott. Ezért a képzett fogászok háttérbe szorultak. A XVIII. században felhalmozott fogászati tudás eltűnt, a fogászat üzletté vált, a francia szájakat ismét elhanyagolták.

Napóleon maga merev, hajthatatlan személy volt. Napi toalettje kifogástalan volt, használt fogkefét, bár Szent-Ilonán már kihullt a foga. A művészetben a neo-klasszikus formákat kedvelte. Jacques-Louis David Napóleon-t teátrális pózban, mosoly nélkül festette meg. A mosolytalan viselkedés elterjedéséhez hozzájárult, hogy a XIX. század elején a férfiak a színes öltözetek helyett sötét ruhát öltöttek, amihez nem illett a mosolygás.

Az egykori francia szájápolásból a fogkefe és a fogpor maradt meg. Beauvais környékén virágzó fogkefe-manufaktúrák létesültek, és nagy exportot bonyolítottak le. A párizsi fogászok egykori nemzetközi hegemoniája azonban odalett, a szájápolás szakmai infrastruktúrája megsemmisült. A XIX. század közepén Amerika vette át a vezető szerepet, a Le Chirurgien-dentiste-t majd csak 1961-ben adták ki újra.

Az érzékenység kultusza, a fogászat műtéti és elméleti fejlődése és a társadalmi, politikai forradalom csak Párizsban volt egyszerre, egy időben együtt, ezért egyedül Párizsban bontakozott ki a mosoly forradalma. A jelenség ott is egyszerinek, átmenetinek bizonyult. A közéletben hamarosan kihuny a mosoly, és csak a XX. század közepén tért vissza a nyilvánosságba, de már hiányzott belőle a forradalmi várakozások nyílt öröme.

A szerző az utószóban a jelenkor mosolyáról gondolkodik. Megállapítja, hogy a franciákkal ellentétben az angolok, főként a pre-raphaeliták szívesen ábrázolták a nyílt mosolyt. A modern művészetekben kevés a mosoly. *Edvard Munch* Sikoly című alkotásának hatására (1893) expresszionisták, dadaisták szürrealisták hangsúlyozták a nyitott szájat, de grimaszt, csúfóló-dást vagy a rémregények rettenetét fejezték ki vele.

Viktória angol királynőt a hivatalos képein komornak festették. Egyedül Winterhalter német festő egyetlen képén mosolyog kissé nyitott szájjal, (1843), de ezt a festményt egyedül Albert herceg láthatta. Winterhalter Eugénie császárnét is mindig szorosan csukott szájjal festette meg. Amikor megjelent a fényképezés, mindig komoly arcokat ábrázoltak. Ez érthető, mert a hosszú expozíciós idő alatt a mosoly kínos vigyorra változott volna. Változást 1880 és 1900 között a fejlett kamera-technológia hozott (zselatinos száraz lemez és közben vihető fényképezőgép), ezzel mozgás közben is lehetett fényképezni. Ezekon a fotókon már kifejező az arc. Tömegesen lehetett fotót készíteni. De még így is sok idő telt el, amíg fesztelenül pózoló alanyokat, vízbe ugrót, bicikliről leesőt meg tudtak örökíteni. *Alphonse Bertillon* Párizs rendőrfőnöke jött rá, hogy a fotó a törvénytörési orvostanban emberek azonosítására, bizonyításra is használható.

A XX. században a film volt nagy hatással az ábrázolásra, az életmód megörökítésére. A I. világháború előtt a hollywoodi filmstúdiók ontották a sztárok képeit. Ezekon, főleg a nőkön, kötelezően ott a mosoly. A két világháború között már a politikusok és a magánemberek is szívesen fényképezkedtek. 1945 után a hirdetés és a népszerűsítés pszichológiája lendítette fel a vizuális ábrázolás piacát. Úgy tűnt, egy mosollyal minden eladható. Dale Carnegie milliomos például ezt hirdette. Charles de Gaulle kivétel volt, őt soha nem látták vidám arccal. A szép mosoly és az ép fogak hatalmas üzleti sikert hoztak a fogorvosoknak, elsősorban Amerikában.

A semmitmondó, sokszorosított hirdetéseket gúnyolta ki *Andy Warhol* azzal, hogy laposra nyomott konzervdobozokat fényképezett, majd Marilyn Monroe diptichonján megmutatta, hogy egy karakterisztikus sztár éppen úgy sokszorosítható, mint a konzervdoboz. A mosoly megmaradt a XXI. század elején is, sőt növekedett a jelentősége.

A könyv irodalomjegyzékkel, magyarázatokkal, a képek jegyzékével és névmutatóval zárul.

Colin Jones: *The Smile Revolution in Eighteenth Century Paris* (A mosoly forradalma a XVIII. századi Párizsban) Oxford University Press, Oxford, 2014. 231 o. ISBN 978-0-19-871581-8

Fodor Mihályné